

**Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
кафедра історії української літератури, теорії літератури і літературної творчості**

**ХУДОЖНІ ТЛУМАЧЕННЯ МІФОЛОГІЇ
У СЕРЕДНЬОВІЧНОМУ ЛІТОПИСІ «ПОВІСТЬ ВРЕМ'ЯНИХ ЛІТ»**

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня «бакалавр»
студентки 4 курсу бакалаврату
освітньої програми
**«Українська мова і література
та західноєвропейська мова»**
спеціальність – 035 Філологія
Анна Олегівна ВОЛКОТРУБ
Науковий керівник:
д. філол. н., проф. Оксана СЛІПУШКО

“Допущено до захисту”

Протокол засідання
кафедри історії української літератури,
теорії літератури і літературної творчості
протокол № 11 від «9» травня 2024 року
завідувач кафедри _____
д.філол.н., проф. Оксана СЛІПУШКО

КИЇВ
2024

Анотація

У бакалаврській роботі подано дослідження специфіки художнього тлумачення міфології у середньовічному літописі “Повість врем’яних літ”. Проаналізовано методологію вивчення міфу та його модерні наукові тлумачення. «Повість врем’яних літ» інтерпретується як синтетична середньовічна пам’ятка Київської Русі. Зокрема, акцентується увага на особливостях міфологічного дискурсу літопису та його наукових інтерпретаціях.

Простежено вплив германо-скандинавських саг на формування міфів у киеворуській книжності. Акцентовано увагу на синтезі скандинавської та слов’янської міфології у літописі. Окремо досліджено міфи християнського походження у літописі «Повість врем’яних літ» та специфіку їх реалізації.

Акцентовано увагу на тому, що світова й автентична руська міфологія у літописі “Повість врем’яних літ” тлумачиться відповідно до особливостей тогочасної книжності та світогляду доби. Наголошено на формуванні автентичної руської традиції розуміння міфологічних тем, ідей, образів відповідно до нового християнського розуміння світу.

Ключові слова: літопис, “Повість врем’яних літ”, міфологія, Середньовіччя, тема, ідея, образ.

Annotation

In this investigation is presented the specific of artistic interpretation of mythology in the Middle chronicle “Povist vremjanyh lit”. The methodology of investigation of myth and his modern interpretations are presented. The «Povist vremjanyh lit» is interpreted as synthesized Middle work of Kyivan Rus. Partly, it is underlined the specific of the mythological context of the chronicle and its scientific interpretations.

It is analysed the influence of German and Scandinavia sagas on the formation of myths in the Kyivan literature. It is important to say about synthesis of Scandinavia and Slavonic mythology in this chronicle. We investigated the Christianity myth in the chronicle «Povist vremjanyh lit» and the specific of its realization.

It is underlined that world and authentic Rus mythology in the chronicle «Povist vremjanyh lit» is interpreted according to specific of Middle literature and epoch outlook. We underlined the formation of the authentic Rus tradition of understanding of mythological themes, ideas, images according to new Christian outlook.

Key words: chronicle, «Povist vremjanyh lit», mythology, Middle ages, theme, idea, image.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЯ СУЧАСНОГО ВИВЧЕННЯ МІФОЛОГІЧНИХ ІДЕЙ І ТЕМ У «ПОВІСТІ ВРЕМ'ЯНИХ ЛІТ»	
1.1. Методологія вивчення міфу та його модерні наукові тлумачення	7
1.2. «Повість врем'яних літ» як синтетична середньовічна пам'ятка Київської Русі	15
1.3. Міфологічний дискурс літопису «Повість врем'яних літ»: наукові інтерпретації	18
РОЗДІЛ 2. ЯЗИЧНИЦЬКІ ТА ХРИСТІЯНСЬКІ ДЖЕРЕЛА ЛІТОПИСУ «ПОВІСТЬ ВРЕМ'ЯНИХ ЛІТ»	
2.1. Вплив германо-скандинавських саг на формування міфів у києворуській книжності	24
2.2. Синтез скандинавської та слов'янської міфології у літописі.....	27
2.3. Міфи християнського походження у літописі «Повість врем'яних літ»: специфіка реалізації.....	34
ВИСНОВКИ	43
СПИСОК ДЖЕРЕЛ	50
ДОДАТКИ	51

ВСТУП

Наше дослідження присвячене вивченню системи міфологічних джерел «Повісті врем'яних літ», зокрема синтезу в ній книжної та фольклорної традицій. Ця тема представлена багатством джерел «Повісті врем'яних літ», з одного боку, книжних (або християнських), до яких входять Біблія, апокрифічні й агіографічні надбання, а також фольклорних, до яких ми зараховуємо перекази, синтез міфологій різних традицій (слов'янської, північної), автохтонну міфологію тощо, – і їхнім поєднанням, унікальним явищем, що й зумовлює наше дослідження.

Наукова проблематика бакалаврської роботи полягає у з'ясуванні художніх та смислових особливостей того взаємозв'язку, у якому перебувають язичницькі та християнські джерела, їх впливи на формування ідейно-тематичної парадигми літопису «Повісті врем'яних літ», а також особливої взаємообумовленості монотеїзму й політеїзму в ідейних виявах літопису.

Для розв'язання конкретної наукової проблеми було відповідально дібрано перелік наукової літератури, яка включає в себе світових наукових класиків і вітчизняних наукових авторитетів. Важливим у доборі літератури для нашого дослідження була можливість поглянути на наукову проблему з різних точок зору. Саме тому ми застосували праці, що належать до різних галузей гуманітарної науки. Це – і літературознавчі

праці, і роботи з психології, філософії, культурології, історії, лінгвістики тощо.

Актуальність теми дослідження конкретної наукової проблеми полягає в розширенні уявлень про міфотворчість у літописі «Повість врем'яних літ», поглибленні вивчення цієї міфотворчості, її проєкції на сучасний український світогляд.

Мета дослідження – проаналізувати систему міфологічних джерел середньовічного літопису «Повість врем'яних літ», дослідити особливості їх впливу на пам'ятку, визначити синтетичний характер першого давньоукраїнського літопису.

Завданнями дослідження є:

- систематизація теоретичних напрацювань у галузі міфології й застосування їх до вивчення міфологічних аспектів «Повісті врем'яних літ»;
- аналіз сутності еволюції запозичених елементів зі скандинавських саг у повноцінні міфи літопису «Повість врем'яних літ», з'ясування чинників, які зумовлюють впливи скандинавських міфологічних уявлень на киеворуські;
- виявлення сутності явища довговічності фольклорних елементів у творі середньовічної книжності;
- осмислення вияву курсу Київської Русі на християнство у «Повісті врем'яних літ», аналіз основних оповідок християнської тематики літопису;
- розв'язання проблеми синтезу чи конфлікту язичницьких і християнських джерел «Повісті врем'яних літ».

Об'єкт дослідження – літопис «Повість врем'яних літ» як синтетична пам'ятка, основана на системі давніх джерел, зокрема світових і українських.

Предмет дослідження – особливості системи міфологічних джерел, зокрема вияви синтезу книжної та фольклорної традицій у першому давньоукраїнському літописі.

Методики і методи дослідження, за допомогою яких вирішувалися аспекти наукової проблеми, є теоретичними, а саме:

- аналіз і систематизація теоретичних напрацювань і класифікацій, застосованих конкретно до досліджуваного твору (наприклад, визначення міфів про князів Олега Віщого, Ігоря, Святослава, Володимира, княгиню Ольгу тощо як героїчних міфів);
- порівняння (наприклад, зіставлення Тора й Перуна з метою виявити їх співвідношення);
- теоретично-історичний аналіз (наприклад, знаходження причин явища впливу однієї міфологічної системи на іншу);
- архетипний і символічний аналіз (наприклад, утвердження образу княгині Ольги як автохтонного, незважаючи на ймовірне північне запозичення).

Наукова новизна нашого дослідження полягає в уточненні, конкретизації відомих даних щодо неповторного явища синтезу джерел протилежних за своєю суттю традиційних систем – християнської (монотейстичної) та язичницької (політеїстичної) у «Повісті врем'яних літ». Розширено уявлення про взаємопов'язаність елементів германо-скандинавської та слов'янської міфології у «Повісті врем'яних літ». Уперше запропоновано дослідити спорідненість зв'язку божеств двох різних міфологічних систем на прикладі значущих елементів обох пантеонів – Тора й Перуна. З одного боку, удосконалено вивчення запозиченості образів Віщого Олега й княгині Ольги зі скандинавської саги. З іншого боку, за допомогою методу архетипного аналізу доведено автохтонність образу княгині Ольги, її культурну приналежність в межах

українського світогляду. Більш детально досліджено міфологію християнського типу «Повісті врем'яних літ», визначено жанр літописного оповідання про Бориса і Гліба з погляду міфологічного аналізу як міф про близнюків. Набуло подальшого розвитку узагальнення трактувань поєднання християнства, яке художньо інтерпретовано у літописі, і язичництва, що так само по-особливому синтезовано з різних міфологічних традицій.

Результати досліджень, викладені у бакалаврській роботі, були частково апробовані на Міжнародній науковій конференції «Мовно-культурна ідентичність у контексті філологічних студій» 25-26 жовтня 2017 року з доповіддю «Дохристиянські міфи у «Повісті врем'яних літ» та на Міжнародній науковій конференції «Україністика в університеті: до 100-річчя заснування українознавчих кафедр у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка» 24-25 жовтня 2018 року з доповіддю «Міфологія «Повісті врем'яних літ» як свідчення дохристиянської ментальності киеворусів». Текст доповіді надрукований як стаття «Синтез скандинавської і слов'янської міфології у «Повісті врем'яних літ» у науковому виданні – збірнику «Літературознавчі студії, випуск 4 (55)».

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЯ СУЧАСНОГО ВИВЧЕННЯ МІФОЛОГІЧНИХ ІДЕЙ І ТЕМ У «ПОВІСТІ ВРЕМ'ЯНИХ ЛІТ»

1.1. Методологія вивчення міфу та його модерні наукові тлумачення

Феномен міфу як явища гуманітарного типу полягає у його багатогранності й мультидисциплінарності, оскільки міф постає об'єктом дослідження багатьох наук: філософії, психології, культурології, релігієзнавства, етнографії, етнології, фольклористики, літературознавства, власне міфології та ін. Кожну із перелічених царин приваблює якийсь конкретний аспект вивчення міфу, недаремно Тадей Карабович слушно зауважує: «Для етнологів — це священна історія, яка межує з релігією. Натомість для психологів — це конфігурації символічних образів та архетип збірного несвідомого. Переосмислення міфу, отже, відбувається на різних рівнях та площинах» [12, с. 39]. Для українського літературознавства загалом і для нашого дослідження зокрема міф постає як репрезентант світоглядних особливостей і високих естетичних якостей давньої української літератури.

Чому міфологія настільки важлива й чим цікава для сучасності? Енциклопедичне видання «Мифы народов мира» пропонує ідеальний підхід до сприйняття міфології: «Если подходит к ней не как к «сумме заблуждений» древних (а с таким взглядом современная наука давно покончила), а как к огромному пласту культурного развития, через который прошло всё человечество, как к важнейшему явлению культурной истории, господствовавшему над его духовной жизнью в течение десятков тысяч лет, значение М. для самопознания человечества станет самоочевидным» [21, с. 13]. Якщо взяти до уваги твердження, що все нове – це добре забуте старе, то цілком закономірним є той факт, що такий величезний пласт культурного розвитку, як міфологія, нікуди не подівся безслідно, а став основою для подальшого розвитку художньої

літератури, оскільки останній – це, по суті, процес комбінації вже сказаних раніше міфологічних образів, символів, концептів, мотивів тощо.

Безумовно, визначним теоретиком міфологічного аналізу у царині аналітичної психології та культурології став швейцарський психоаналітик Карл Густав Юнг, його концепція архетипів на сьогодні вважається класикою науки і застосовується в багатьох гуманітарних галузях. Вчений помітив певну спільність в різноманітних виявах людської фантазії (міф, поезія, сон) і вивів усе це спільне до колективно-несвідомих психологічних міфоподібних символів – архетипів. За Юнгом міф – явище неймовірно глибоке, складне, яскраве й цінне саме завдяки численній кількості архетипів – елементів колективного несвідомого, які передаються з покоління до покоління і забезпечують віддзеркалення багатовікового досвіду людства саме через свою позачасовість. По суті, міф – це матеріальний вияв колективного несвідомого, а за допомогою міфу з легкістю можна відтворити ментальність етносу, так як це – не застаріла вигадка, а невід’ємна частина й сучасної культури [37, с. 44].

Символічне бачення міфу також представлене німецьким філософом Ернстом Кассілером, який розглядає міфологічну свідомість як код, до якого необхідно дібрати ключ, а міфологію як замкнену самостійну символічну систему поруч із мовою, релігією, мистецтвом та наукою. Таким чином і людина у Кассілера «настільки занурена в лінгвістичні форми, художні образи, міфічні символи або релігійні ритуали, що не може нічого бачити і знати без втручання цього штучного посередника» [34, 280–281]. Науковець вбачає символічність в тому, що міф як конкретно-чуттєве постає в нашій уяві предметом, який може бути знаком інших предметів чи явищ, тобто символічно їх замінювати. Така символічна теорія міфу підкреслює його сильне емоційне начало та яскраву інтуїтивність як ключові ознаки цього явища.

Дослідник міфології Мірча Еліаде розглядає міф у філософському й релігійному розумінні. Науковець вважає його сакральною взірцевою моделлю, яка розповідає про священну дійсність і є рівнозначною онтології, оскільки «в ньому йдеться лише про дійсне, про те, що справді відбулося, що проявилось цілком» [10, с. 51]. Розглядаючи міф як оповідь про початок існування дійсності, автор визначає також і мотивацію творення міфу: «Розповідаючи про те, як почали існувати речі, міф пояснює їхнє призначення і дає непряму відповідь на інше питання: чому вони почали існувати. Це "чому" завжди частково входить у "як", з тієї простої причини, що розповідь про те, як почала існувати річ, розкриває вибух священного у Світ, вищу причину будь-якої дійсності» [10, с. 52]. Мірча Еліаде зауважує, що міфотворення нероздільно співіснує із ритуальним середовищем і релігійними церемоніями, тому «реактуалізуючи міфи, релігійна людина старається наблизитись до богів і брати участь у бутті; наслідування божественних взірцевих моделей виражає і прагнення святості, і онтологічну ностальгію» [10, с. 57].

Олексій Лосєв, видатний спеціаліст з античної міфології, дає своє філософське визначення міфу як діалектично необхідної категорії свідомості й буття, дослідник вважає: «Міф — це така діалектично необхідна категорія свідомості й буття, яку дано як речово-життєву реальність суб'єкт-об'єктного, структурно виконаного (у певному образі) взаємоспілкування, де відокремлене від ізольовано-абстрактної речовності життя символічно втілено у дорефлексивно-інстинктивний, інтуїтивно сприйнятий розумово-енергійний образ» [17, с. 148–149]. Зважаючи на те, що Лосєв був не лише філософом, а й філологом, учений також подає літературознавче визначення міфу як «породження уяви колективної загальнонародної чи індивідуальної фантазії, що узагальнено відображає дійсність у вигляді чуттєво-конкретних персоніфікацій і одухотворених, олюднених істот, які іноді у деяких людей втілюються у свідомості як цілком реальні» [17, с. 148 – 149].

Хотілося б також звернути увагу й детальніше проаналізувати українські літературознавчі міфологічні студії. Вагомий вклад у дослідження міфології зробив український філолог, філософ, фольклорист Олександр Потебня. Ми не можемо оминати його знакової праці «Слово і міф», у якій науковець керується філософським співвідношенням категорій мови і мислення та досліджує, яким чином мова впливає на міфологічну свідомість. Потебня вказує, що міф – це поетичний образ, тому відносить його до роду поезії, а не прози. Проте найбільш ключовою думкою, на наш погляд, є та, яка пояснює, чому міфологія актуальна досі і буде актуальною надалі – понадчасовість міфічного мислення і його універсальність: «Мифическое мышление на известной степени развития — единственно возможное, необходимое, разумное; оно свойственно не одному какому-либо времени, а людям всех времен, стоящим на известной степени развития мысли; оно формально, то есть не исключает никакого содержания: ни религиозного, ни философского и научного» [27, с. 260].

Обрії сучасного українського літературознавства у сфері міфопоетичних досліджень наочно демонструють свою актуальність появою низки нових цікавих монографій. Зокрема, 2017 року учений і поет Тадей Карабович опублікував свою наукову працю «Міфопоетика Нью-Йоркської групи», де не лише систематизував вивчення міфу у філософії, культурології, літературознавстві, мовознавстві тощо, а й продовжив міфологічні дослідження у руслі еміграційної літератури. Важливим для нашого дослідження є те, що науковець дає конкретне і водночас просте визначення терміну «міфопоетика» і зазначає її ключові проблеми: «Міфопоетика — це дослідницький підхід до літературного твору, підхід, який передбачає його вивчення з міфологічного погляду. Ключовою проблемою міфопоетики є співвідношення в авторській міфології свідомого і несвідомого, сконструйованого й органічного, індивідуального й архетипного» [12, с. 88]. Тадей Карабович звертає

значну увагу на авторський міф – «символічну біографію» Нью-Йоркської групи, виділяє проблему міфологізації та реміфологізації, зважає на сакральні мотиви саме з міфічної перспективи.

Також вартим нашої уваги як блискучий сучасний дослідник безпосередньо української міфології, у тому числі демонології, є Володимир Галайчук із відомою працею «Українська міфологія». Незважаючи на те, що праця попередньо заявлена як науково-популярне видання, цінність її для нашого теоретичного аналізу зовсім не зменшується, оскільки порушує саме ту наукову проблему, яку ми намагаємося розв'язати. Володимир Галайчук визнає: «Безперечно, християнство зруйнувало давню систему вищої міфології, орієнтовану на рівень богів та їх культів. Сьогодні про неї залишилися тільки нечисленні скупі згадки, окремі з яких до того ж викликають сумніви. Достеменно не знаємо навіть про автентичність, значення й культу божеств Володимирового пантеону: Перуна, Хорса, Дажбога, Стрибога, Семаргла й Мокоші. Лише здогадуємося, чому під час укладення угод князя дружина клялася Перуном, тоді як решта війська – Велесом, чому Велес як, очевидно, поважне божество не був представлений у пантеоні Володимира тощо» [3, с. 3]. У такий спосіб Володимир Галайчук аргументує своє дослідження і наукове зацікавлення нижчою українською міфологією, тобто демонологією, даючи характеристику й опис найпопулярніших її персонажів.

Для міфопоетичного дослідження також важливо торкнутися теми класифікації міфів. Доречним буде зауважити, що на сьогодні не маємо єдиної «ідеальної» класифікації міфів, оскільки цим питанням займалися чимало істориків, філософів, філологів і фольклористів, відтак кожен із науковців брав за основу своєї класифікації якийсь конкретний аспект дослідження типології міфів, тому й витворити універсальну класифікацію міфів на практиці виявилось неможливим. Тим не менш, на нашу думку, найбільш повно вдалося класифікувати міфи Єлеазару

Мелетинському, російському вченому другої половини ХХ – початку ХІ ст., практично нашому сучаснику. Згідно з класифікацією міфів Єлеазара Мелетинського нам вдасться дослідити, наскільки наповненою і різноплановою є міфологія «Повісті врем'яних літ».

Отже, у ключовій праці «Поетика мифа» науковець розрізняє такі типи міфів:

- етіологічні (як пояснення явищ, об'єктів, ритуалів тощо);
- культові або езотеричні (про призначення культу, взаємодію богів і людей);
- космогонічні (про створення Всесвіту й людини);
- астральні (про створення небесних тіл і їхній вплив на життя людини);
- антропогонічні (про створення людини);
- міфи про близнюків;
- тотемічні міфи (про тварин-покровителів);
- календарні міфи (про зміну циклів часу);
- героїчні міфи (про культурних героїв, знаменитих особистостей чи нащадків богів);
- міфи про непорочне зачаття;
- міфи про всесвітній потоп;
- есхатологічні (про кінець світу) [20].

Відповідно до вищезгаданої класифікації ми зазначимо ті типи міфів, що наявні у «Повісті врем'яних літ» з метою більш ґрунтовного аналізу міфопоетичних засад твору. Звернувшись до літопису, ми, звісно, не знайдемо всі типи міфів, які у своїх дослідженнях зазначав Єлеазар Мелетинський, що, варто зауважити, є цілком закономірним, бо йдеться не про всю українську міфологію, а лише про ту порівняно незначну її частину, яка представлена у конкретному творі. Тим не менш, за цих усіх умов помітимо, що міфологію «Повісті врем'яних літ» складно назвати бідною, оскільки тут бачимо широку парадигму міфів етіологічних,

культових, адаптованих космогонічних, астральних, про близнюків, згадку міфу про всесвітній потоп, а найповнішою мірою – міфів героїчних.

Як ми вже знаємо, культові міфи прагнуть показати взаємодію людей і богів, тому такі міфи можна назвати ритуальними, священними. На жаль, в українській міфології, порівняно з іншими, майже не залишилося повноцінних культових міфів, оскільки вони прямо співвіднесені з язичницькою традицією, а з прийняттям нової релігії князем Володимиром 988 року будь-яку інформацію про зв'язок язичницьких богів із людьми було вирішено знищити або трансформувати на новий лад, прийнятний для християнства. І все-таки міф про культ язичницьких богів частково знайшов відображення у «Повісті врем'яних літ», зокрема в уривку з очевидним скандинавським забарвленням «Замиріння Ігоря з греками (р. 946)», у якому йдеться про звичай давніх українців присягати на Перуна. На жаль, повноцінним культовим міфом назвати цей уривок складно, проте ігнорувати наявність такого типу міфу в «Повісті врем'яних літ» ми не можемо і згодом розглянемо його детальніше в осмисленні скандинавської традиції.

Крім того, у літописі знаходимо цікаву синтезовану адаптацію міфу етіологічного, космогонічного, додавши сюди ще й міф про всесвітній потоп. Літописець Нестор цікаво подає власний міф, витворений на основі біблійної старозавітної історії про Ноя та всесвітній потоп, додаючи до нього символічну троїстість синів Ноя (Сим, Хам, Яфет), що розділили світові землі, у чому ми вбачаємо космогонічний мотив – проте не як створення світу, але створення Русі, як і звідки вона постала. Опосередковано наявний і астрологічний міф у Повісті про похід Ігоря, розміщеній хоч і не в самій «Повісті врем'яних літ», а в Київському літописі як у продовженні попереднього літопису. Так, затемнення Сонця як передвісник недобрих новин вплинуло на перебіг подій 1185 року, і новгород-сіверський князь Ігор не впорався із походом на половців.

Цікавим також є той факт, що в українській міфології, а саме в «Повісті врем'яних літ» своєрідним осмисленням міфу про близнюків є літописна повість про святих Бориса і Гліба, вписана у контекст агіографічної традиції.

Найбільшим пластом міфів «Повісті врем'яних літ», на нашу думку, є саме героїчні міфи. Звісно, ми не можемо говорити, що героїчні міфи української міфологічної традиції описують нащадків богів, тим не менш вони досить колоритно зображають історичних постатей. До героїчних міфів «Повісті врем'яних літ» ми здебільшого відносимо міфи про князів Київської Русі, а саме: про Віщого Олега і його смерть, про смерть князя Ігоря, про княгиню Ольгу (хрещення, а також чотири помсти за свого покійного чоловіка князя Ігоря), про смерть Святослава, про Володимира Великого (вибір релігії для держави і хрещення Русі) тощо. Більш детально і практично ми опишемо художні структури героїчних міфів «Повісті врем'яних літ» у наступних розділах.

Отже, проаналізувавши найвизначніші праці світових та українських науковців (у тому числі наших сучасників) у галузях психології, філософії, релігієзнавства, міфології, культурології, фольклористики, лінгвістики та літературознавства, ми дійшли висновку, що міф – неоднозначне й багатогранне явище, яке можна розглядати з різних аспектів. Ось деякі приклади рівнів, на яких, на наш погляд, можна досліджувати міф: системний, символічний, сакральний, художній, естетичний, філософський, історичний, архетипний, культурний, світоглядний, онтологічний тощо. Осмислюючи теоретичні напрацювання видатних науковців з різними поглядами й підходами до вивчення міфу, ми не залишили без уваги питання класифікації міфів. Ми не лише проаналізували відому класифікацію міфів Єлеазара Мелетинського, а й застосували її до міфопоетики літопису. Так ми дійшли висновку, що в «Повісті врем'яних літ» широко представлені різні типи міфів, а саме: етіологічні, культові, героїчні, адаптовані

космогонічні, про близнюків, трансформований міф про всесвітній потоп тощо. Усі міфи літопису творчо осмислені літописцем, є автохтонними, які цілком справедливо можна розглядати як високохудожні самостійні твори.

1.2. «Повість врем'яних літ» як синтетична середньовічна пам'ятка Київської Русі

Літопис «Повість врем'яних літ», незважаючи на свою яскраву історичну природу, являє собою невичерпне джерело для

літературознавчих досліджень. Недаремно С. Єфремов стверджував: «...велику ціну наші давні літописи мають не тільки як історичне джерело: це й надзвичайної ваги літературний твір, або — краще сказати — цілий збірник літературних творів різних авторів і навіть різних часів, результат колективної праці багатьох людей чи, може, й поколінь, тільки поданий нам під одним спільним заголовком: «Се повѣсти временныхъ дѣй, откуда естъ пошла Руськая земля, кто въ Киевѣ нача первѣе княжити и откуда Руськая земля стала естъ» [11, с. 55].

Оригінал літопису, тобто перша його редакція 1113 року, на жаль, не збереглася, але нам відомо про дві інші редакції «Повісті врем'яних літ». На щастя, ми знаємо ім'я упорядника редакції «Повісті врем'яних літ», датованої 1116 роком, — ним був ігумен Сильвестр. Автор же третьої редакції 1118 року досі залишається невідомим. Відповідно маємо два основоположні списки літопису: Лаврентіївський, що переписував ченець Лаврентій, та Іпатіївський – з виразним українським походженням, що зберігався в Іпатському монастирі. Саме завдяки О. Шахматову маємо такий погляд на проблему редакцій «Повісті врем'яних літ» [36, с. 4]. Цікавим є той факт, що з Іпатіївського списку літопису ми дізнаємося, хто був головним упорядником літопису: «Повість минулих літ Нестора, чорноризця Феодосієвого монастиря Печерського, звідки пішла Руська земля, і хто в ній почав спершу княжити, і як Руська земля постала» [16, с. 1].

Про структуру літопису влучно говорить М. Возняк: «Звичайна схема літопису — це щорічний виклад, але літописець старається пов'язати якое події з собою. При тім усім він часто висловлює свою думку про поодинокі події, дає свою оцінку історичних осіб, виливає своє почування з приводу якоїсь події» [2, с. 204]. Укладаючи матеріал із різних джерел, літописець Нестор виконав грандіозну роботу – створив блискучий літературний твір. О.Сліпущко пише: «Фактично Нестор, використавши досвід і напрацювання своїх можливих попередників,

створив першу літературно-філософську історію руського народу. Пам'ятка містить елементи дидактичних повчань і настанов, епічних пісень. Це художня спроба прочитати і пояснити не лише минуле, а й сучасне» [30, с. 169 – 170].

Тут наявні різноманітні міфи, народна творчість, біблійні запозичення, елементи перекладних творів, вдало переплетені з історичними хроніками. Історичне начало особливо яскраво поєднується з художнім у зображенні подій літопису, а також і основних образів: Кия, Щека й Хорива і сестри їхньої – Либідь, Віщого Олега, Ігоря, княгині Ольги, Святослава, Володимира Великого, братів Бориса і Гліба, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха та ін. Ми вважаємо, варто наголосити, що й зробив свого часу Л. Гумільов, це – твір не лише історичний, художній, а й політичний. Безумовно, це – яскравий зразок ідеї державності Київської Русі, і посперечатися з вагомою політичністю літопису буде справді складно [6, с. 181].

«Повість врем'яних літ» – незвичайна пам'ятка, це – найдавніша історія українського народу, яка вирізняється високою художньою якістю, що ледь не затьмарює історичності літопису. Ось, що говорить М. Возняк про літературність літопису: «Він зберіг нам поодинокі пам'ятники в оригінальній чи переробленій формі, або бодай полишив згадки про існування літературних творів, які до нас не дійшли. До того літопис це одинокий пам'ятник давньої української літератури, який не цурався народної поезії» [2, с. 205].

«Повість врем'яних літ» – це та пам'ятка, у якій яскраво відображені національні вияви, власне українська ментальність. Щодо високої цінності цієї української пам'ятки авторитетною залишається думка і С. Єфремова: «Коли наші літописи рівняти до сучасних чи навіть пізніших аналогічних пам'яток у інших народів, то літературну перевагу їх стане одразу видно... І не тільки індивідуальною талановитістю визначається наш літопис, — у ньому одбилися і національні риси

авторів, що разом дають живий образ тієї землі й того народу, про дії якого вони оповідають. Це ставить літопис у ряд найцінніших літературних пам'яток нашої старовини» [11, с. 55].

Отже, опрацювавши найвидатніші літературознавчі дослідження «Повісті врем'яних літ», ми дійшли висновку, що цей літопис – унікальна синтетична пам'ятка середньовічної української літератури, у якій літописцю Нестору вдалося об'єднати чимало напрямків та ідей. Звісно, синтетичність твору виражається також у різнопланових джерелах, застосованих літописцем: міфах, переказах, біблійних запозиченнях, агіографічних та апокрифічних матеріалах, історичних хроніках тощо. Висока естетична цінність літопису полягає в тому, що «Повість врем'яних літ» водночас являє собою ґрунтовне історичне джерело, блискучий художній і політичний твір, що регламентує ідею державності Київської Русі і виражає ментальні й світоглядні риси давніх українців. Такі особливості літопису дають змогу ретельно вивчати його з різних аспектів й комплексно підходити до нашого дослідження.

1.3. Міфологічний дискурс літопису

«Повість врем'яних літ»: наукові інтерпретації

Міфопоетику й міфологічні джерела «Повісті врем'яних літ» досліджували видатні українські науковці: І. Франко, М. Грушевський, М. Возняк, П. Білоус, Д. Чижевський та ін. Проте саме конфлікт двох

релігійних традицій: язичництва і християнства, їхня взаємодія, а також взаємодія різних міфологічних систем, зокрема скандинавські міфологічні запозичення та їх вплив на слов'янську міфологію літопису наразі недостатньо досліджені.

І. Франко, безумовно, є одним із найвидатніших дослідників українських літописів. Давня українська письменність, а саме літописи, захоплювали його настільки, що це, мабуть, чи не найбільш досліджена ним галузь літературознавства. Одним із найгрунтовніших досліджень і сьогодні залишається праця І. Франка – «Студії над найдавнішим київським літописом». Це – докладний аналіз «Повісті врем'яних літ» як твору компілятивного, адже автор переконаний: «...се зовсім не однолітний історичний твір, а тільки компіляція численних і різнорідних писань...» [32, с.8]. У тексті літопису науковець виокремив чотири частини-групи, поділивши їх хронологічно. До першої частини дослідник відносить події включно до 972 року, характеризуючи цю групу як епічну й визначаючи її походження. Друга група охоплює оповідання про життя й діяльність Володимира Великого, висвітлюючи джерела кожного з них: давнє життє князя, написане грецькою мовою, легенда про пробування різних вір, поучення Володимира перед охрещенням. Третя група текстів охоплює історію 1015 – 1093 рр., Франко наголошує на її яскравій ієратичності, тобто священності. Остання, четверта частина є, на думку дослідника, типовим політичним трактатом, написаним з метою побудити Русь до солідарності, зупинити князівські чвари й міжусобиці. Охоплює події періоду до 1113 року й носить авторство світського чоловіка Василя, що, імовірно, був членом київської княжої дружини [32, с. 8 – 10]. «Студії над найдавнішим київським літописом» є авторитетною працею, оскільки І. Франко визначив походження окремих текстів «Повісті врем'яних літ», звернув увагу на проблему авторства тих чи інших частин літопису, проаналізував стилістику, зв'язок давньої пам'ятки письменства з

фольклорною традицією, майстерно визначив композицію літопису, підтвердив київське походження «Повісті врем'яних літ».

Не менш цікавим є дослідження «Повісті врем'яних літ» М. Грушевського у його «Історії української літератури». М. Грушевський, як і І. Франко, визнає літопис компіляцією, а про ці літописні компіляції висловлюється так: «Вони визначаються великим багатством і різноманітністю змісту в порівнянні з багатьма чужоземними хроніками. Але вони досягнули своєї ваги занадто дорогою ціною, як я сказав, вивівши з уживання, засудивши на смерть і забуття безконечний ряд творів і авторів, котрих імена носили ці писання, і пропали потім, ввійшовши в виривки чи переробки в сю анонімну антологію нашого старого письменства, котру ми звичайно зовемо ходячою назвою літопису» [5, с. 101]. Автор не залишає без уваги джерела «Повісті врем'яних літ», він стверджує, що спочатку це була збірка київських переказів – повістей і пісень без жодної хронології. М. Грушевський детально аналізує й першу київську повість, яка «відкривалась історією заснування Києва трьома братами» і стверджує, що «в ній ще не було варязької теорії» [5, с. 108]. Дослідник проливає світло на походження оповідань про Віщого Олега, пояснює подібність імен Олега й Ольги як пари премудрих князів, аналізує оплетеність епічними творами історію Ігоря, розмірковує над джерелами оповідання про Ольжину помсту і про її хрещення. Окрім цього, М. Грушевський проводить аналіз поетичних творів Володимирового циклу.

М. Возняк у своїй «Історії української літератури» проводить дослідження дуже структуровано. У цього автора є цілий розділ, присвячений літописцю Нестору, де він досліджує проблему авторства літопису. М. Возняк аналізує другу й третю редакцію «Повісті врем'яних літ», досліджує вплив літопису на нові зводи, осмислює таку подію, як осліплення Василька, аналізує участь Василя – автора цієї історії у

«Повісті врем'яних літ», його письменницький хист, наводить перекази про облогу Білгорода й про боротьбу українського хлопця з печеніжином. Про зв'язок з народною традицією як джерело літопису дослідник говорить так: «Нестор не цурався і народних переказів і оживив ними і свій етнографічний вступ і своє оповідання про Олега, Ольгу й Володимира» [2, с.195].

У «Історії української літератури XI – XVIII ст.» П. Білоуса «Повість врем'яних літ» досліджена лаконічно й водночас ретельно та цікаво. Автор подає джерела літопису, серед яких виділяє усну творчість, письмові (книжні) пам'ятки й авторські свідчення літописців і очевидців. Звісно, для нашого дослідження цікавими є саме першоджерела – язичницькі та християнські: «Усна творчість — праукраїнські міфи, легенди, перекази, героїчний епос (билини, слави), у яких відображено вірування східних слов'ян, їх розселення, заснування міст, перелік місцевих племен, пояснено їх назви, охарактеризовано звичаї, названо найдавніші міста; а також деякі міфи скандинавського, хозарського (азійського), західноєвропейського походження; [...] Біблія, життя святих...» [1, с. 64]. Науковець визначає ідейне спрямування літопису, його розгалужені сюжетні лінії, детально їх описуючи. Аналізуючи жанрово-стильові особливості літопису, Білоус дійшов цікавого висновку: «У літописному контексті подія є символом, означником певного міфу» [1, с. 68]. Справді, Білоус зробив величезний вклад у дослідження міфологічного фактору художності «Повісті врем'яних літ». Він був переконаний, що особливого колориту літопису надавали легенди й міфи (про Віщого Олега, чудодія Всеслава, згадки про язичницьких богів тощо). Також дослідник зазначив: «Деякі відтворені у літописі події мають не стільки історичний, скільки художньо-міфологічний смисл. Це стосується, наприклад, оповідок про помсту княгині Ольги древлянам за страту її чоловіка Ігоря» [1, с. 69 – 70]. Крім цього, автор детально описує й аналізує кожну з оповідок про чотири помсти Ольги.

Своєрідно розглядає «скандинавські елементи» й Д. Чижевський у своїй «Історії української літератури» – це, здається, єдина праця, у якій вказані передумови й причини даного явища. Найяскравішим дослідник вважає відоме оповідання про Олега та його коня. Наступним оповіданням із скандинавських саг, на думку автора, є оповідання про четверту помсту Ольги деревлянам. Решта переказів, на думку дослідника, має паралелі не лише в скандинавських сагах, а й у інших джерелах. Одним із найцікавіших спостережень автора є яскравий скандинавський елемент у оповіданні про першу помсту Ольги деревлянам, коли та погодилася вийти заміж за їхнього князя Мала, але попросила, аби послів принесли до її замку в човні. Чижевський пише: «Тим часом човен — скандинавська труна. *Слов'яни* і цього не зрозуміли» [33, с. 34]. У дворі замку послів у човні вкинено в яму, так язичники-нормани здійснювали обряд поховання в човні, хоч і не закопували його, а підпалювали й пускали по воді.

Хотілося б звернути увагу й на дослідження російських вчених-медієвістів, а саме: А. Дьоміна, О. Шайкіна, Д. Ліхачова. А. Дьомін присвятив дослідженню «Повісті врем'яних літ» не одну працю. З його наукового доробку можна виділити такі дослідження: „О типе литературного творчества создателей «Повести временных лет»“, „О художественности древнерусской литературы“, „О древнерусском литературном творчестве: опыт типологии с XI по середину XVIII в. от Иллариона до Ломоносова“. Найбільш ґрунтовним є останнє наукове видання, де автор чітко характеризує систему образів літопису за допомогою терміна «персонологія». Вражають тлумачення науковця щодо суперечливості образу князя Олега: «Нецілісність образу Олега пояснюється не лише різноманіттям відомостей, використаних у літописі, а й персонологією літописця, відповідно до якої до перемоги християнства на Русі [...] не могли з'являтися цілком чи в основному позитивні руські князі» [8, с. 23]. Не менш цікавим є висновок Дьоміна

про всіх князів-язичників: «за персонологією літописця, князі-язичники не могли мати благополучної долі й самі вели себе до гибелі – Олег, Ігор, Святослав» [8, с. 36].

Надзвичайно ґрунтовною науковою роботою є «Повість временных лет. История и поэтика» О. Шайкіна. Це – дуже глибока праця, де можемо дізнатися про способи інтерпретації «Повісті врем'яних літ», а також зображення людини в літописі. Тут ретельно проаналізовані колективні й легендарні персонажі, образи удільних і безудільних князів, прекрасно досліджено оточення князя. Важливим для нашого дослідження є й те, що автор торкнувся теми християнства й хрещення Київської Русі, багато уваги приділено тропам «Повісті врем'яних літ». Особливо вражає розділ, що має назву «Київські князі. Три смерті – одна доля», тут О. Шайкін доходить до схожого висновку, що й дослідник А. Дьомін. О. Шайкін наголошує на деяких спільних рисах, навіть на відвертій подібності смерті Олега, Ігоря й Святослава, а саме: дослідник переконаний, що головною причиною їхньої трагічної смерті є гординя князів і їхня надмірна самовпевненість [35, с. 85 – 86].

Грандіозним вважається доробок з вивчення «Повісті врем'яних літ» Д. Ліхачова – саме цьому досліднику завдячуємо працею «Русские летописи и их культурно-историческое значение». Тут ми можемо дізнатися більше про історію вивчення літопису, про початок руського літописання, його давні етапи, формування ідейної основи літописання, про упорядників «Повісті врем'яних літ» – Нестора й Сильвестра. Автор розкриває суть історичних подій, під час як творився літопис, говорить про те, що твір точно відповідає потребам своєї епохи загалом й потребам держави зокрема, визнає руський народ важливою й невід'ємною частиною європейських народів, а також влучно визначає ідейне спрямування літопису – об'єднання і захист Руської землі: «Таким образом, несмотря на начавшийся распад Киевского государства, сознание единства Русской земли было чрезвычайно острым. Борьба со

степными народами породила, кроме того, сознание единства всех европейских народов, в число которых русский входил как важнейшая часть. Именно в это время составляется замечательный памятник русского летописания – Повесть временных лет, вся проникнутая единой мыслью о Русской земле, о ее защите, о необходимости единения перед лицом внешней опасности» [14, с. 146 – 147].

Отже, нам вдалося опрацювати найвидатніші літературознавчі дослідження міфологічних джерел «Повісті врем'яних літ», у яких детально аналізується походження міфів про киеворуських князів Олега, Ігоря, Святослава і княгині Ольги, а також їхнє символічне й художнє значення в літописі. Ми дійшли висновку, що джерельна основа «Повісті врем'яних літ», з одного боку, дуже багата на фольклорні елементи, різноманітні перекази й легенди, скандинавські міфологічні мотиви, а з іншого – на біблійні елементи, агіографічні й апокрифічні матеріали. Отож, бачимо, що сам літопис, його джерела, міфологічні зв'язки та впливи в «Повісті врем'яних літ», а також явище християнства як провідний мотив та ідейна основа літопису блискуче досліджені геніальними науковцями, проте сутність взаємодії книжної (християнської) і фольклорної (язичницької) систем літопису, на наш погляд, не висвітлено повною мірою, що вимагає подальших напрацювань і наукових досліджень.

РОЗДІЛ 2

ЯЗИЧНИЦЬКІ ТА ХРИСТИЯНСЬКІ ДЖЕРЕЛА

ЛІТОПISУ «ПОВІСТЬ ВРЕМ'ЯНИХ ЛІТ»

2.1. Вплив германо-скандинавських саг на формування міфів у киеворуській книжності

Задля пояснення зв'язку варягів і русів буде доречно навести цитату-урибок із «Повісті врем'яних літ»:

І прогнали варягів за море,
І не дали їм дані,
І почали самі в себе володіти;
І не було в них правди,
І повстав рід на рід,
І були усобиці в них,
І самі між собою воювати почали.
І сказали: «Пошукаємо самі в себе князя,
І щоб володів нами,
І суди по ряду, по праву».
І пішли за море до варягів, до русі,
І звалися-бо ті варяги русь.
Інші так само зовуться свеї,
Інші — урмани, англяне,
Інші — готи,— от так і ці [24, с. 28].

Отже, можна зробити припущення, що Русь прийшла зі Скандинавії. Звісно, наше дослідження, насамперед, є літературознавчим, і свою роль вбачаємо не в доведенні норманської теорії, а у виявленні особливостей міфологічних систем, які притаманні двом етносам – слов'янському й скандинавському, тому питання про походження Київської Русі залишимо історикам, хоч і важливу роль скандинавського фактору в ранньоукраїнській державі заперечити важко. Скоріш за все, скандинави були сусідами слов'ян, їхня комунікація була досить тісною, тому не дивно, що вірування цих двох етносів частково переплелися. Найцікавіше, що виявити, якому етносу первинно належали ті чи інші міфологічні елементи, – завдання надзвичайно високої складності.

Рюрик був варягом, і весь його князівський рід також був варязьким разом зі своєю знатною дружиною. М. Максимович переконаний, що саме тоді, з часів його правління, почалося в нас розповсюдження варягів, особливо на Півночі, — отак виникли зв'язки зі Скандинавією [18, с. 45]. Подібної думки про це явище й Д. Чижевський: «Скандинавський князівський рід (ймовірно були різні роди), скандинавська дружина, приплив нових скандинавських елементів до Східної Європи мусили привести до певних культурних впливів скандинавів на слов'янську людність. Мова засвоїла певну, хоч і не значну кількість скандинавських слів, словесність прийняла дещо із скандинавських переказів, зокрема можна сподіватися знайти перекази про князів-скандинавів» [33, с. 31]. Євген Маланюк наголошує на важливості процесу «варягізації» русичів і стверджує, що вона «не була епізодом, але історичним процесом, що тривав віки, процесом, зв'язаним із заснуванням Дніпрового шляху — «путь із варяг у греки». Саме цим шляхом із Новгороду Великого приходять норманська династія Рюриковичів до Києва. Цей шлях [...] відіграв велику роль у нашій історії і був і залишається геополітичною віссю нашої землі» [19, с. 26].

Ще один доказ такого твердження бачимо у праці «Скандинавщина в давній Русі» О. Партицького: «Спадкоємцем Рурика був Олег. У договорі з Греками послі Олега часто посилаються на „закон руский”. Імена послів самі скандинавські, окрім того послі зовуть себе „от рода рускаго”; очевидно скандинавським був і той їх „закон”» [23]. І справді, у договір між князем Олегом і Візантійською імперією 912 року внесені імена посланців «русі». Вони стверджують: «Ми від роду руського — Карли, Інегельд, Фарлоф, Веремуд, Рулав, Гуди, Руальд, Карн, Фрелав, Рюар, Актеву, Труан, Лідульфост, Стемир — послані від Олега, великого князя руського» [24, с. 48]. Саме ж ім'я Олег також має скандинавське походження: (сканд. *helgi* — "святий, священний").

Отже, проаналізувавши історичні матеріали, ми можемо виокремити дві найголовніші причини явища синтезу скандинавської та слов'янської міфології. Перша – суспільно-політичний та історичний зв'язок варягів і слов'ян унаслідок прибуття варязьких правителів до Русі. Відповідно, другою причиною є культурний чинник, що спрацював через активну взаємодію двох народів. Як наслідок, маємо вплив скандинавських міфологічних уявлень на слов'янські в літописі «Повість врем'яних літ». Ми дійшли висновку, що процес «варягізації» українського народу не був випадковим, а свідчить про культурну спорідненість русичів і скандинавів, отже зумовлює необхідність розглядати українську літературу в контексті європейської ще з часів Середньовіччя.

2.2. Особливості синтезу скандинавської та слов'янської міфології у літописі

І. Франко у праці «Студії над найдавнішим київським літописом» наголошував на важливості уривка «Замиріння Ігоря з греками (р.946)», у якому згадується один з найважливіших язичницьких слов'янських богів – Перун:

Обіцявся Ігор так зробити.

А на другий день покликав послів

І пішов на горб посеред міста,

Де стояло божище Перуна.

І поклала вся Русь нехрещена

Свої зброї і щити й оздоби,

Що на собі мали золотії,

Все поклали те перед Перуном [32, с. 64].

Автор пояснює: «Отсе оповідання важне з многих поглядів, та, може, найважніше тим, що в ньому маємо найдавнішу згадку про культ бога Перуна, очевидно не слов'янського, а германського божества грому й блискавки, в Києві на горі. Згадка про Перуна була вже перед тим при договорі Олега з греками, де варяги-русь кленуться своїм богом Перуном. Тут уперве зазначено місце культу того бога в Києві, столиці варязької держави, що був тут зведений у інтересі династії, може, ще й Олегом» [32, ст. 66 – 67]. Очевидно, І. Франко має тут на увазі Тора – бога грому та блискавки у германській і скандинавській міфології. Тор – це той самий бог, що і Перун, якщо порівняти їхні описи, образи і атрибути. Так, і Тор, і Перун – боги грому та блискавки, покровителі воїнів були найпопулярнішими божествами давніх скандинавів і, відповідно, слов'ян. «Четвер» англійською мовою названо на честь Тора (Thursday), східні слов'яни ж ушановували Перуна щотижня у четвер (Перунів день). Тор, як і Перун, подорожують колісницею. Щодо їхніх атрибутів – Тор володіє бойовим молотом Мйольніром, який дуже навіть відповідає сокирі Перуна. Щоб остаточно переконатися, що ці божества абсолютно тотожні, можна навести етимологію: Тор (нім. Donar або Donner, давньосканд. Þórr, староангл. Þunor, ст.-сл. Перунь, укр. Перун, білор. Пярун, пол. Piorun, Perun). Підтвердження доречно шукати в О. Партицького, який уважав цих двох богів взаємозамінними: «Звичай

присягати на Перуна перейнятий також безперечно від германських племен (слов'яни присягали б на свого Хорса-Дажбога). В Данії і Германії клялися на Перуна і найвищого бога Одина; відома в латинським толкуванні формула дунської присяги: *juro per deos meos potentes Thor (Перун) et Othan*» [23].

Крім подібності язичницьких богів, літопис багатий на запозичення скандинавських художніх елементів, які стосуються також реальних історичних осіб, зокрема князя Віщого Олега й княгині Ольги. Перш за все, слід звернути увагу на їхні імена зі спільним скандинавським походженням, навіть спільною етимологією, що з певного погляду ставить цих правителів у один ряд, адже відомо, що Ольга – це жіночий варіант чоловічого імені Олег – дав.-скан. *helgi* «священний» або «святий», що добре резонує з «віщим». Варто зазначити, що особливо приваблює дослідників-літературознавців художність образу Віщого Олега, усе життя якого оповите загадковістю, а питання щодо походження легенди про його смерть досі вважається дискусійним. Із погляду міфологічного аналізу постать Віщого Олега – це певною мірою поєднання вірувань двох народів. І. Франко акцентує увагу на тому, що уривок про смерть Олега – очевидно скандинавська сага: «...я навів як аналогії до теми «фатального коня», що спричиняє наглу смерть чоловіка, який їздив на нім, староісландську сагу про Графнкеля Фрайсготі та її міфічну основу в однім оповіданні молодшої Едди» [32, с. 52]. М. Сухомлинов зазначає схожість в одній із норвезьких саг про Орвара Одда, якому чаклунка пророкувала триста років щасливого й славетного життя, але загибель Орвара повинна прийти від його коня Факса [31, с. 271]. Фінал обох історій, як можна здогадатися, – однаковий.

Британський науковець Норман Дейвіс у своїй книзі «Європа. Історія», визначаючи головне завдання історика культури, робить цілком закономірний висновок: «Попри видиме верховенство християнської

релігії аж до середини ХХ ст., неможливо заперечити, що багато найплідніших стимулів новітньої доби — від ренесансного захоплення античністю до захвату романтиків перед природою — були, фактично, поганськими за своїм характером» [7, с.26]. Знаючи це, ми можемо точніше й детальніше проаналізувати літописні історичні події. Ми погоджуємося з П. Білоусом, коли той говорить, що в літописному контексті подія є символом, означником певного міфу [1, с. 68]. Науковець робить висновок: «Деякі відтворені у літописі події мають не стільки історичний, скільки художньо-міфологічний смисл. Це стосується, наприклад, оповідок про помсту княгині Ольги древлянам за страту її чоловіка Ігоря» [1, с. 69 – 70].

Очевидно, скандинавські міфологічні впливи не оминули також образу славетної української володарки – княгині Ольги. Слова О. Партицького дуже влучно описують поведінку Ольги як скандинавки: «Про Скандинавців знаємо, що вони були народом дуже підступним і лише хитрощами перемагали своїх неприятелів» [23]. Тут буде доречно згадати, як за оповіданням Нестора перехитрила княгиня свого хрещеного батька – грецького імператора Костянтина Багрянородного, коли той кликав її заміж. Справді, якщо ми проаналізуємо характерні особливості слов'янської міфології, то, на перший погляд, нам може спасти на думку, що княгиня Ольга не повною мірою вписується в її парадигму. Детально розглянувши міфологічні елементи легенди видатної української володарки у співвідношенні їх із тогочасними слов'янськими реаліями, можна зробити висновок – ідея спалення та жорстокої помсти не були властивими доволі мирній міфології давніх русичів. Так, О.Партицький переконаний: «Убивство 5000 Деревлян, закопання деревлянських послів у землю і спалення інших деревлянських послів у лазні – страшна та помста також не має нічого спільного з лагідним характером Слов'ян, а є тільки спадщиною звичаю і права скандинавського, дозволяючого криваві помсти за вбивство члена родини» [23]. Хоча право кровної помсти в

Київській Русі виникло ще до створення «Руської Правди» й було елементом звичаєвого права – закону руського, а княгиня Ольга всього-на-всього захищала честь свого, хоч і покійного, чоловіка.

Так, І. Франко, коментуючи Ольжину помсту (р.945), знову-таки вирізняє паралель у староісландській сазі: «До оповідання про те, як Ольга спалила своїх сватачів-деревлян у лазні, маємо дуже близьку паралелю в староісландському оповіданні про шведську королеву Зіґріду, що спалила своїх сватачів у спальні». Франко наводить розповідь про норвезького короля Гаральда Зеленого, який сватався до вищезгаданої Зіґріди, хоча був уже двічі одружений, а остання двічі відмовляла йому. Гаральд, незважаючи на це, приїхав до неї втретє з великою дружиною. За дивовижним збігом обставин того ж вечора до Зіґріди прибуває ще один король – Всеволод з Русі задля сватання. Відчайдушна Зіґріда прийняла обох королів із усіма почестями, помістила в стару кімнату та напоїла їх, а коли вся сторожа заснула, опівночі, звеліла напасти на них вогнем і мечами, палату – спалити, а втікачів – повбивати. «Так я, – мовила Зіґріда, – відучу малих князьків приїздити до мене та добиватися моєї руки» [32, с. 77]. Звучить досить символічно й усіма мотивами нагадує помсту княгині. До того ж, вогонь як визначальний символ помсти-спалення, притаманний швидше германській міфології, аніж українській, що також дає підстави вважати образ Ольги дещо скандинавським. Так, хоч образ княгині Ольги й зазнав певного варязького впливу, та слід пам'ятати про те, що постав він, перш за все, на українській автентичній основі [15, с. 92 – 95]. Власне, наше дослідження покликане довести саме те, що образ княгині Ольги є автохтонним, суто українським, незважаючи на ймовірний північноєвропейський вплив.

Деякі дослідники ставляться до образу княгині Ольги скептично, зокрема М. Грушевський, наголошує на тому, що княгиня Ольга проявляла нечувану жорстокість: «Фігура суворої героїні, нелюдської,

підступної месниці за свого чоловіка, притемнена потім у книжній традиції образом «начальниці руських синів» у християнстві, релігії любови й пробачення, що так мало відповідає легендарному характерові» [4, с. 449]. Ми вимушені з ним погодитися, оскільки образ княгині Ольги, незважаючи на її приналежність до християнської релігії, є більш язичницьким, аніж християнським. Суперечливим є питання, до якої язичницької традиції за своїм походженням зарахувати постать княгині Ольги. Річ у тім, що, справді скандинавське язичництво за своєю суттєю і пантеоном наповнювало першооснову «ненависть» зі своїми дотичними концептами, на противагу якому слов'янське язичництво утвердило першооснову «любов». З одного боку, нечувана жорстокість у своїй помсті вписується в канони скандинавської язичницької традиції, з іншого ж боку – цю жорстокість Ольга проявила саме з любові до свого чоловіка.

М. Попович, описуючи язичницький культ у «Нарисі історії української культури» говорив про особливе сприйняття слов'ян долі, знаходячи паралелі й відмінності в грецькій міфології: «Проте, якщо грецька цивілізація на підставі цих уявлень виробила ідеал героїчної непорушності щодо ударів долі, готовності прийняти її, хоч би якою вона була, то греків дивувало те, що слов'яни активно намагалися вплинути на долю, не шкодуючи жертв своїм богам перед боєм. Ідея вічного світопорядку дійсно уживалася в слов'янському світі з ідеєю постійного втручання в цей світопорядок, докладання усіх зусиль, щоб підтримати його» [26, с. 48]. А у праці «Мировоззрение древних славян» дослідник каже: «В славянской культуре, как и во всех архаичных культурах, космос как мир порядка противопоставлен хаосу как миру беспорядка. В существе своем это сопоставление соответствует сопоставлению «свой мир — чужой мир», «мир культуры — мир враждебной и неосвоенной природы», хотя, как будет показано дальше, термин «мир» относился первоначально именно к упорядоченному, освоенному миру. Если

говорить более точно, то беспорядок может быть и в своем доме. Но «свой мир» отличается от хаоса тем, что он упорядочиваем, в нем должно и можно навести порядок» [25, с. 46].

Відповідно до давніх уявлень, що були притаманні саме слов'янам, Ольга прагнула навести порядок у «своєму світі», тобто своїй державі, Київській Русі. Якщо говорити про жорстокість княгині, то, на наш погляд, помста Ольги за свого чоловіка й продумана внутрішня політика, зокрема упорядкування збору данини (створення спеціальних погостів) – це, швидше, вияв правосуддя. Саме цим і відрізняється образ княгині Ольги від образу вищезгаданої шведської королеви Зіґриди, бо мотивація вчинків королеви нічим не пояснена і цілком правомірно може розглядатися як жорстокість. У випадку з княгинею Ольгою маємо концепт кармічної справедливості, співзвучний з долею, яку вершить сама ж людина, такий притаманний світогляду слов'ян. Отже, княгиня Ольга як етнокультурний архетип українців міфологічно виражає прагнення справедливості. Недарма на старшому аркані, що має назву «Справедливість», системи таро, яку свого часу досліджував засновник аналітичної психології і за сумісництвом дослідник міфологічної проблематики К.Г. Юнг, зображена саме жінка, що сидить на троні, дуже велична, владна й авторитетна, в одній руці тримає меч, а в іншій – ваги [Додаток, с. 51]. Зовнішньо жінка, зображена на карті, на наш погляд, дуже схожа до образу княгині Ольги – обличчям, вбранням та поставою, для порівняння і відшукування очевидних паралелей додаємо зображення княгині Ольги художницею Ольгою Мочаловою [Додаток, с. 52]. З езотеричного погляду основним змістом аркана Справедливість є упорядкування й організація хаосу, знаходження рівноваги між особистою волею людини і волею Всесвіту, між індивідуальним і загальним. Це – те, про що говорить Попович, те характерне, що робить образ княгині Ольги суто українським. Тут міф постає як вербальне вираження етнокультурного архетипу, як невід'ємна частина

колективного несвідомого не лише актуалізує минуле через прадавні вияви свідомості народу, а й показує теперішнє, координує в майбутнє. Українцям протягом усієї своєї історії притаманні такі ж риси, як і княгині Ользі. Українці завжди були, є і будуть вольовим народом, який попри всі труднощі здатний відстоювати своє, що ми чітко простежуємо і в сучасному історичному контексті.

Отже, значна кількість міфів «Повісті врем'яних літ», імовірно, має скандинавське походження, тому ми детально розглянули особливості впливу скандинавської міфології на слов'янську у літописі, довели його зумовленість багатьма чинниками, як-от суспільно-політичним та історичним зв'язком варягів і слов'ян унаслідок прибуття варязьких правителів до Русі й, відповідно, культурним – унаслідок впливу міфологічних уявлень одного народу на іншого через їхню активну взаємодію. За цих усіх умов удалося наголосити на самостійності слов'янської, власне української, міфології, витвореної на автентичному ґрунті, ні в якому разі не запозиченої, а лише збагаченої впливом скандинавських саг. Ми не проігнорували схожість скандинавського й слов'янського пантеону, варязьку складову міфів про князя Віщого Олега та княгиню Ольгу, а адекватно й різнобічно проаналізували їх, довівши автохтонність цих міфів. Як бачимо, українська література справді має прадавні зв'язки із північноєвропейською культурою. Навіть паралельні міфологічні елементи України й Скандинавії засвідчують про спільність європейських ідей і суміжність поглядів, тому ми вкотре доводимо необхідність невід'ємного прочитання української літератури у контексті європейської літератури.

2.3. Міфи християнського походження у літописі «Повість врем'яних літ»: специфіка реалізації

Олександр Потебня в уже згаданій нами праці «Слово і міф» виділяє вагомі причини феномену довговічності язичництва. По-перше, справді, як би це не було дивно, проте церква самостійно зробила вагомий вклад для того, щоб язичництво ще на довго залишилося в розумах і серцях людей, і Олександр Потебня стверджує: «Христианские праздники, по-видимому, не без умысла со стороны церкви совпадают с языческими. Некоторые обычаи языческие и христианские сходились»[27, с. 276]. Ми

вважаємо, що церква робила це для того, щоб перехід людей до нової віри був не таким болючим і тяжким. Згодом відбулася асиміляція: «Еврейское и христианское учение стали сближаться с языческим, и языческие заблуждения и предрассудки стали заполнять места, незанятые новой верою» [27, с. 276]. З цього випливає ще одна причина того, чому язичництво так міцно вкорінилося в українській культурі – за Потебнею, християнство не повністю задовільняло потреби новонавернених, оскільки «единобожие, оторванное от своих корней и перенесенное на чуждую почву, не заключает в себе знания природы» [27, с. 277]. Тобто язичництво шляхом механічних аналогій може пояснити явища природи, коли християнство «принуждено отвечать на всякий научный вопрос: «Так угодно Богу». Это не ответ» – стверджує Олександр Потебня [27, с. 277].

Для того, щоб розв'язати складне питання синтезу чи ворожнечі двох релігій – християнства і язичництва, перш за все, нам необхідно з'ясувати, у чому полягає головна розбіжність між ними. На наш погляд, абсолютно блискуче пояснив це Іван Нечуй-Левицький у праці «Світогляд українського народу», обґрунтувавши це, по суті, тим, що в монотеїстичній релігії людина завжди цілковито підпорядковується Богу, а в пантеїстичній – наближається до Бога, володіє більшою свободою самовираження: «Перед єврейським Єговою все мусить дрижати, вмирати од одного його лиця; перед ним усе смерть, і в ньому тільки життя, тоді як пантеїстична релігія робила з світу якийсь чарівничий храм, повний життя, повний усякого дива, де все думало і говорило на рівні з чоловіком і богами» [22, с. 67]. Тому немає нічого дивного в тому, що саме міфологія як головний атрибут язичництва найбільш повно продукувала творчі наміри і вияви: «Пантеїстична релігія дає широке місце для народної поезії; вона сповняє весь світ, небо й землю богами, дає життя в фантазії чоловіка мертвій натурі, дає мисль, язик, голос зорям, сонцеві, місяцеві,

лісам, квіткам, птицям і звірям, тоді як монотеїзм однімає од усього життя, і дає його тільки Богові та людській душі» [22, с. 67]

Іван Нечуй-Левицький також констатує важливий для нас факт насильницького раннього знищення давньої віри предків українського народу і його результати: «Ще його міфологія не розвилась гаразд, як дуже раннє християнство в Києві, дуже рання візантійська християнська просвіта захопила й спинила її в самому процесі розвитку, повернула духовне життя українського народу на іншу стежку й занапастила багато цікавого для науки в українській міфології. Для нас тепер zostались тільки уривки з давньої міфології, що дійшли до нашого часу в устах народу. Але, не вважаючи на те, що християнські догмати і християнська мораль уже ввійшли в народне життя, ще й досі між народом не згинуло давнє поганство» [22, с. 3]. Це вкотре доводить те, що християнство й поганство міцно з'єднані в українській ментальності, незважаючи на руйнування останнього. Чому язичництво зуміло так міцно закріпитися в українській свідомості? Ми вважаємо, що річ не лише в номінативній підміні християнських свят і церковних святих, які за своєю суттю початково були язичницькими святами і божествами, а й у силі тих первинних архетипів, що містяться в міфології, а тому змогли вкорінитися в ментальності настільки, що жодною новою релігією їх усунути неможливо. Саме тому поганство стає міцною основою, базою, на якій змогло вирости християнство, але аж ніяк не побороти язичництво.

На глобальному рівні не випадково побутує думка про те, що релігія й політика нерозривно пов'язані в усі часи. Так було і в X ст., коли язичництво як релігійний вимір суспільно-політичного ладу Київської Русі переживало свою кризу. Річ у тім, що за наявності великого кийвського князя, якому повинен підпорядковуватися увесь народ, існували також волхви – жерці, що могли спілкуватися й взаємодіяти з богами, бачити майбутнє, своєрідні провідники божественного для

простого люду, авторитет яких за часи язичництва був не меншим, аніж авторитет князя-управителя держави. Очевидно, боротьба за владу здійснила свій вплив на тогочасний релігійний і суспільно-політичний лад і, що ймовірно, стала однією з причин прийняття нової релігії з метою консолідації влади великого київського князя. Коли, умовно кажучи, володар привезе нову релігію із собою, прийме її сам, докладе всіх зусиль, щоб її прийняв народ (у тому числі насильницьким методом), поставить своїх людей на посади релігійних служителів, його позиції та влада значно зростуть. А коли врахувати, що християнство на той момент уже ставало провідною релігією світу, долучення до нього держави могло б значно посилити її авторитет і на міжнародній арені.

У «Повісті врем'яних літ» знаходимо легенду про вибір релігії князем Володимиром, з якої бачимо, що князь Володимир керувався в цьому складному питанні не лише державницькими інтересами, а й власним світовідчуттям і світоглядом свого народу. Ця оповідь говорить про події 986 року, коли Володимира в Києві відвідували іноземні послы – представники основних світових релігій: болгари магометанської віри (мусульмани), німці від Риму (латиняни), хозарські жиди (іудеї) та греки. Перші три релігії не припали князю Володимиру до душі, оскільки суперечили світоглядним позиціям, у яких він сформувався як особистість. Наприклад, іслам хоч і імпував великому князю через узаконену релігією полігамію, проте, як зауважує літописець: «Але се було йому не до впадоби: обрізання, і про їду свинячого м'яса, а про пиття — особливо. Він сказав: «Русі веселість — пиття, ми не можем без сього бути» [16, с. 51]. Як бачимо, язичницький світогляд залишив певний відбиток на формуванні особистості князя Володимира – надмірна пристрасть до жінок і алкоголю – за своєю суттю не так християнські, як язичницькі атрибути. Особливо важливим є те, що Володимир підкреслює певну особливість характеру народу, притаманну і невід'ємну для всієї Русі.

Цікавим моментом у легенді є те, що літописець про представників перших трьох релігій говорить якимось безособово («прийшли болгари магометанської віри, прийшли німці від Риму, хозарські жиди»), а от греки, у свою чергу, прислали філософа, який виступає символом мудрості християнської релігії. Грецький філософ детально розповів, чому інші віри несправедливі, у чому полягає суть його релігії, а Володимир із цікавістю ставив свої запитання, і хоч йому й сподобалося все те, що мовив філософ, князь підійшов до такого серйозного вибору дуже відповідально, а тому на пропозицію філософа одразу ж охреститися відповів, що ще зачекає, бо, як слушно зауважує літописець, хотів дізнатися про всі віри. Про відповідальне ставлення до питання вибору релігії свідчить ще й те, що 987 року Володимир, хоч і одразу не вподобав представників різних вірувань, які попереднього року до нього завітали, все ж відправив своїх бояр і старійшин до тих країв, щоб перевірити іноземні віри і остаточно переконатися у правильності власних рішень.

Згідно з літописом, Володимира до хрещення спонукало кілька особистих причин, які стали передумовами зміни цілого державного устрою. З одного боку, завоювавши 988 року Корсунь, це вимога взяти заміж сестру місцевих царів Василя й Костантина – Анну, яка була християнкою і не могла вийти заміж за язичника. З іншого боку, це серйозне захворювання – втрата зору, тому за цієї умови прийняття християнства Володимиром могло б стати єдиним можливим шляхом до порятунку і зцілення не лише душі, а й тіла. Таким чином, охрестившись 988 року, трапилося чудо – Володимир прозрів не лише фізично, але й духовно. У Києві за прикладом князя слідом охрестилася вся його дружина, а тоді ж Володимир, не чекаючи і не вагаючись, охрестив руський народ у Дніпрі, хоч і далеко не всі жителі вітали нову релігію. Незважаючи на те, що зв'язок людей зі старими богами був дуже міцним, він не одразу, але поступово починав слабшати. Причиною цього було не лише навернення язичників до християнства, але й знесення язичницьких

капищ за наказом Володимира, а на їхньому місці побудова нових церков, де раніше стояли ідоли. Таким чином, були знищені не просто капища й ідоли, а цілі культу язичницьких богів, тому християнство стало доміантною релігією в Київській Русі. Як бачимо, серед розмаїтої структури літопису перед нами постає цікавий героїчний міф християнського типу про прийняття нової релігії.

Тим не менш, Володимир Святославич був далеко не першим і єдиним християнським князем. Відомо, що одним із перших руських християнських правителів був напівлегендарний князь Аскольд, якого, між іншим, деякі історики вважають онуком вікінга конунга Швеції Рагнара Лодброка – цілковито виняткової постаті скандинавських саг. Крім цього, значним авторитетом серед народу й князівської дружини навіть по сплину багатьох років могла похвалитися християнка княгиня Ольга. Про це свідчить розмова бояр князя Володимира, які гостювали у греків, щоб розвідати більше про нове віровчення: Бояри ж, відповідавши, сказали: «Якби лихий був закон грецький, то не прийняла б хрещення баба твоя Ольга, що була мудрішою за всіх людей» [16, с. 61]. Ми вже розглянули образ Ольги з погляду язичництва варязького і слов'янського, але не менш цікавою є християнська сторона постаті цієї могутньої княгині і те, як цікаво в цьому образі синтезували два різні світогляди воедино. Історія засвідчує відомості, з яких можна зробити висновок, що саме княгиня Ольга могла б бути першою хрестителькою Київської Русі: «У 959 р. вона відправила посольство до німецького цісаря Оттона з проханням прислати до Києва єпископа та священників. Деякі історики навіть вважають, що княгиня мала наміри запровадити в Давньоруській державі християнство латинського обряду. Із Рима до Києва було відряджено спеціально висвяченого єпископа Адальберта, але він прибув запізно, коли там уже володарював князь Святослав, який хоча й терпимо ставився до християнства, все ж вислав призначеного Римом єпископа та його кліриків» [9, с. 8]. Рішення ж охреститися самій було прийнято

княгинею абсолютно свідомо в уже зрілому віці, оскільки зважитися на такий серйозний крок Ольга змогла лише в 47 років, покінчивши зі своїм язичницьким минулим, до речі, уже після усіх розправ над деревлянами.

То невже не було у тогочасній руській свідомості відкритого протистояння християнства та язичництва, якщо літописець так спокійно ставиться до князів, які були колишніми язичниками, чинили криваві помсти, займалися пияцтвом і вели розгульний спосіб життя? Зовсім ні. Літописець схвалює таких князів за те, що вони покаялися і змогли повернутися до праведної релігії. Яскраве протистояння і засудження язичництва ми можемо побачити на прикладі героїчних міфів про князя Віщого Олега, Ігоря та Святослава. Чимало науковців свідчать про те, що істинною причиною їхньої страшної смерті була саме приналежність до поганської віри, а також гординя й надмірна самовпевненість, що суперечить християнському характерові і його канонам. А у випадку князя Олега – вирішальну роль відіграла ще й схильність до окультизму, чого християнство, м'яко кажучи, не схвалює: «А все те за допустом божим і дією бісівською буває. Такими речами [має] випробовуватися наша православна віра: чи тверда вона єсть [і] кріпка, пробуваючи [в] господеві, чи не зваблює її враг оманливих ради чудес і сатанинських діл, які чинять раби і слуги зла» [16, с. 23].

Отже, суто християнськими, які мають прямий або опосередкований стосунок до Біблії є, як мінімум, дві оповіді з «Повісті врем'яних літ», які схожі тематично, бо обидві тим чи іншим чином об'єднують ідеї християнства й створення Київської Русі, тобто є і християнськими, і космогонічно-топонімічними водночас. Перша із них справді має прямий стосунок до Святого Письма – це використаний Нестором біблійний міф зі Старого Завіту, творчо трансформований у легенду про створення Русі на землях, які Ной передав своєму сину Яфету. Інша легенда має неканонічний характер, тобто не внесена до традиційного канонічного тексту Біблії, а є апокрифічною. Маємо на увазі

легенду про апостола Андрія Первозваного (цей образ, на противагу Ноєві і його синам, є новозавітним), який мандрує землями, зупиняється на Русі й символічно ставить хрест саме на тому місці, де в майбутньому виникне Київ.

Міфологія християнської тематики «Повісті врем'яних літ» значно багатша, ніж може здатися на перший погляд. Зокрема, це стосується літописного оповідання про Бориса і Гліба, яке ми ідентифікуємо як міф про близнюків. Звісно, два брати – Борис і Гліб не були близнюками, проте важливими для такого типу міфу є певна спільність у їхніх долях, схожі риси характеру, події, які відбувалися з ними тощо, адже відомо: «У міфі про близнюків герої можуть стати двома братами і не по крові» [12, с. 71]. За «Повістю врем'яних літ» знаємо, що Борис і Гліб 1015 року прийняли мученицьку смерть від старшого брата Святополка унаслідок князівських міжусобиць і прагнення Святополка здобути владу будь-якою ціною, тому християнська релігія канонізувала братів Бориса і Гліба як святих. Важливо зауважити, що особливістю цього міфу є агіографічний характер, оскільки його основою є саме житійне літописання. Крім того, що за класифікацією це оповідання ми розглядаємо як міф про близнюків, він водночас ще і є героїчним, оскільки в ньому йдеться про конкретні історичні персоналії: синів князя Володимира – Бориса і Гліба, а також Святополка.

Узагалі такий мотив страждань і мучеництва дуже притаманний християнству, на відміну від життєствердної позиції язичництва. Тому героїчним міф про мучеників Бориса і Гліба слід розглядати ще й з позиції самого християнства, оскільки він демонструє смирення і покірність – такі основоположні риси цієї релігії. Сліпушко Оксана Миколаївна дуже влучно зауважує: «Текст вибудовується відповідно до ідеї святості як способу буття героїв. Християнські якості переважають у героях їхній власний досвід. Борис і Гліб – мученики за віру, тому історичні відомості подаються з позицій ідеалу князя, що став святим мучеником» [29, с. 86].

Центральним у літописному оповіданні про Бориса і Гліба є старозавітний архетип братовбивства, і саме він дає підстави розцінювати це сказання як міф. У цьому розумінні ми погоджуємося з П. Білоусом, який підкреслює архетипність оповіді та антитетичність у зображенні образів: «У «Сказанні про Бориса і Гліба» розгортається біблійний архетип братовбивства (легенда про Каїна та Авеля), який відображений у змісті і художній структурі твору. Виразно вибудована антитеза; смиренні, богобоязливі, вірні родовим традиціям Борис та Гліб — свавільний, підступний, владолубний, злочинний та «окаянний» Святополк» [1, с. 102]. Справді, Святополк поводитьсь дуже хитро й підступно, вбиває молодших братів за допомогою обману, підіславши слуг і воїнів: спочатку Бориса – на Альті під час молитви, а згодом і Гліба – коли той їхав дорогою до Києва із Волги. Літописне оповідання Нестора про Бориса і Гліба дослідники розглядають як найбільш ранній твір, більш пізніми його варіаціями є твори «Читання про життя і погублення блаженних стратотерпців Бориса і Гліба» (вочевидь, також Нестора) і «Сказання про Бориса і Гліба» (можливо, Якова Мниха), кожен із яких певною мірою відрізняється від літописного варіанту.

Важливо наголосити, що серед науковців, які вивчають проблему переходу Київської Русі від язичництва до християнства, побутує думка, що відстежити цей складний процес здебільшого можна лише за допомогою дослідження фольклорних джерел: приказок, колядок, щедрівок тощо. Справді, усна народна творчість якнайкраще демонструє наявність в ментальності українців і язичництва, і християнства, на відміну від писемних джерел. Річ у тім, що фольклор показує це явище ясно і яскраво, але, як нам вдалося зауважити, це зовсім не означає, що з писемних джерел ми не можемо віднайти цієї інформації. Навпаки, на нашу думку, дослідження цієї проблеми з писемних джерел потребує більшої уваги, комплексного підходу і значно глибшого аналізу.

Розмірковуючи над таким цікавим явищем переходу з однієї релігії (політеїзму) до іншої (монотеїзму), ми за допомогою міфологічного аналізу побачили, як це відображено в літописі «Повість врем'яних літ». Із одного боку, чи простежили ми синтез двох релігій? Безумовно, оскільки літописцю Нестору, на наш погляд, блискуче вдалося поєднати в історичних особистостях обидва начала – християнське і язичницьке, що притаманно і княгині Ользі, яка жорстоко мстилася за смерть чоловіка, і князю Володимирі, який мав багато жінок і любив випивку. Проте найважливішим є те, що літописець і нащадки захоплюються ними, бо саме прийняття кожним із них християнства відіграло ключову роль у схваленні їхніх учинків. З іншого боку, чи можемо ми побачити у «Повісті врем'яних літ» не лише синтез, а й ворожнечу старої та нової релігій? Очевидно, що так, зокрема, на прикладі героїчних міфів про інших князів – князя Ігоря, Олега Віщого, Святослава. Їхня відстороненість від християнства і головних християнських настанов різко негативно вплинула на їхні долі, тому ці кожен із цих князів закінчив своє життя трагічно.

Отже, у результаті проведеного дослідження вдалося детально проаналізувати специфіку реалізації міфів християнського походження «Повісті врем'яних літ». Ми порушили питання відмінності християнського та язичницького світогляду, і те, як синтез обох таких світоглядів може поєднуватися в ментальності русичів на прикладі аналізу героїчного міфу про вибір релігії князем Володимиром і образу княгині Ольги. Також ми ретельно дослідили суто християнські міфи літопису, виокремивши з-поміж них міф про близнюків – оповідання про Бориса і Гліба, що яскраво утверджує християнські цінності. Ми дійшли висновку, що не можемо бути категоричними й говорити лише про синтез двох традицій (язичництва й християнства) чи лише про їхній конфлікт, тому що за часів Київської Русі відбулася особлива трансформація, де наявні обидва явища (і синтезу, і конфлікту водночас), саме тому важливо

підходити до розв'язання цієї проблеми комплексно й різнопланово. Язичництво стало міцною основою, на ґрунті якої відбулося постання нової християнської релігії, де, у свою чергу, язичництво заповнило ті основні прогалини в культурі, свідомості і колективному несвідомому давніх українців, які не мало можливості заповнити християнство. Отже, літопис «Повість врем'яних літ» якнайкраще зміг відобразити неповторне явище амбівалентності взаємодії християнських і язичницьких джерел.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження досягнуто мети – виявлено особливості й утверджено поєднання двох, здавалося б, абсолютно різних традицій – християнства і язичництва у контексті першого давньоукраїнського літопису. Явище цікаве ще й тим, що язичництво так само витворене у результаті синтезу давніх уявлень двох етносів – русичів і скандинавів. Отже, нам вдалося дослідити унікальне явище, що репрезентоване у літописі «Повість врем'яних літ».

Мети досягнуто у світлі поставлених завдань, а саме:

- систематизовано теоретичні напрацювання у галузі міфології, які було застосовано до вивчення міфологічних аспектів «Повісті врем'яних літ», а саме: визначено й названо типи конкретних міфів за класифікацією Є. Мелетинського, що наявні у «Повісті врем'яних літ». Зокрема, культовий міф з уривка про «Замирення Ігоря з греками

(р.946)», етіологічно-космогонічний міф про потоп, героїчні міфи про Віщого Олега і його смерть, про смерть князя Ігоря, про княгиню Ольгу (хрещення, а також чотири помсти за свого покійного чоловіка князя Ігоря), про смерть Святослава, про Володимира Великого (вибір релігії для держави і хрещення Русі) і т.д., міф про близнюків Бориса і Гліба тощо;

- детально розглянуто особливості впливу скандинавської міфології на слов'янську у літописі «Повість врем'яних літ», доведено його беззаперечність і зумовленість багатьма чинниками, як-от суспільно-політичним та історичним зв'язком варягів і слов'ян унаслідок прибуття варязьких правителів до Русі й, відповідно, культурним – унаслідок впливу міфологічних уявлень одного народу на іншого через їхню активну взаємодію, таким чином вдалося наголосити на інтегрованість української літератури в європейську ще з часів Середньовіччя;
- виявлено причини явища довговічності фольклорних елементів у творі середньовічної книжності: по-перше, вплив церкви, тобто навмисне зближення язичницьких і християнських свят, заміна давніх божеств новими святими з метою полегшення процесу й заохочення народу активніше переходити до нової релігії, по-друге, неможливість християнства задовольнити потребу пізнання й розуміння природи середньовічною людиною, по-третє, сила первинних язичницьких архетипів, що міцно вкорінилися у ментальності українців і до сьогодні;
- осмислено вияв курсу Київської Русі на християнство у «Повісті врем'яних літ», його причини (посилення позицій князя Володимира, його влади, пошвавлення міжнародної політики і статусу держави на міжнародній арені, власні світоглядні вподобання Володимира Великого), детально проаналізовано основні оповідання християнської тематики літопису: легенду про вибір релігії князем Володимиром,

використаний Нестором біблійний міф зі Старого Завіту про всесвітній потоп, трансформований у легенду про створення Русі, апокрифічна легенда про апостола Андрія Первозваного, агіографічне оповідання про Бориса і Гліба;

- розв'язано проблеми синтезу чи конфлікту язичницьких і християнських джерел «Повісті врем'яних літ», а саме наголошено на наявності обох явищ, що робить наукову проблему складною, а наукове дослідження – перспективним.

Перший розділ нашої бакалаврської роботи присвячений аналізу найвизначніших праць світових та українських науковців (у тому числі наших сучасників) у галузях психології, філософії, релігієзнавства, міфології, культурології, фольклористики, лінгвістики та літературознавства, так ми дійшли висновку, що міф – неоднозначне й багатогранне явище, яке можна розглядати з різних аспектів. Ось деякі приклади рівнів, на яких, на наш погляд, можна досліджувати міф: системний, символічний, сакральний, художній, естетичний, філософський, історичний, архетипний, культурний, світоглядний, онтологічний тощо. Осмислюючи теоретичні напрацювання видатних науковців з різними поглядами й підходами до вивчення міфу, ми не залишили без уваги питання класифікації міфів. Ми не лише проаналізували відому класифікацію міфів Єлеазара Мелетинського, а й застосували її до міфопоетики літопису. Так ми дійшли висновку, що в «Повісті врем'яних літ» широко представлені різні типи міфів, а саме: етіологічні, культові, героїчні, адаптовані космогонічні, про близнюків, трансформований міф про всесвітній потоп тощо. Усі міфи літопису творчо осмислені літописцем, є автохтонними, які цілком справедливо можна розглядати як високохудожні самостійні твори. Також опрацювавши найвидатніші літературознавчі дослідження «Повісті врем'яних літ», ми дійшли висновку, що цей літопис – унікальна синтетична пам'ятка середньовічної української літератури, у якій

літописцю Нестору вдалося об'єднати чимало напрямків та ідей. Звісно, синтетичність твору виражається також у різнопланових джерелах, застосованих літописцем: міфах, переказах, біблійних запозиченнях, агіографічних та апокрифічних матеріалах, історичних хроніках тощо. Висока естетична цінність літопису полягає в тому, що «Повість врем'яних літ» водночас являє собою ґрунтовне історичне джерело, блискучий художній і політичний твір, що регламентує ідею державності Київської Русі і виражає ментальні й світоглядні риси давніх українців. Такі особливості літопису дають змогу ретельно вивчати його з різних аспектів й комплексно підходити до нашого дослідження.

У другому розділі нам вдалося дійти висновку, що значна кількість міфів «Повісті врем'яних літ», імовірно, має скандинавське походження, тому ми детально розглянули особливості впливу скандинавської міфології на слов'янську у літописі, довели його зумовленість різними чинниками. Ми проаналізували історичні матеріали, що дало нам змогу виокремити дві найголовніші причини явища синтезу скандинавської та слов'янської міфології. Перша – суспільно-політичний та історичний зв'язок варягів і слов'ян унаслідок прибуття варязьких правителів до Русі. Відповідно, другою причиною є культурний чинник, що спрацював через активну взаємодію двох народів. Ми дійшли висновку, що процес «варягізації» українського народу не був випадковим, а свідчить про культурну спорідненість русичів і скандинавів, отже зумовлює необхідність розглядати українську літературу в контексті європейської ще з часів Середньовіччя. За цих усіх умов удалося наголосити на самостійності слов'янської, власне української, міфології, витвореної на автентичному ґрунті, ні в якому разі не запозиченої, а лише збагаченої впливом скандинавських саг. Ми не проігнорували схожість скандинавського й слов'янського пантеону, варязьку складову міфів про князя Віщого Олега та княгиню Ольгу, а адекватно й різнобічно проаналізували їх, довівши автохтонність і українськість цих міфів. Так

само, в результаті проведеного дослідження вдалося детально проаналізувати специфіку реалізації міфів християнського походження «Повісті врем'яних літ». Ми порушили питання відмінності християнського та язичницького світогляду, і те, як синтез обох цих світоглядів може поєднуватися в ментальності русичів на прикладі аналізу героїчного міфу про вибір релігії князем Володимиром і образу княгині Ольги. Також ми ретельно дослідили суто християнські міфи літопису, виокремивши з-поміж них міф про близнюків – оповідання про Бориса і Гліба, що яскраво утверджує християнські цінності.

Ми дійшли висновку, що не можемо бути категоричними й говорити лише про синтез двох традицій (язичництва й християнства) чи лише про їхній конфлікт, тому що за часів Київської Русі відбулася особлива трансформація, де наявні обидва явища (і синтезу, і конфлікту водночас), саме тому важливо підходити до розв'язання цієї проблеми комплексно й різнопланово. Язичництво стало міцною основою, на ґрунті якої відбулося постання нової християнської релігії, де, у свою чергу, язичництво заповнило ті основні прогалини в культурі, свідомості і колективному несвідомому давніх українців, які не мало можливості заповнити християнство. Тому ми можемо зробити висновок, що літопис «Повість врем'яних літ» якнайкраще зміг відобразити неповторне явище амбівалентності взаємодії християнських і язичницьких джерел.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоус П. В. Історія української літератури XI – XVIII ст.: Навчальний посібник. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 424 с.
2. Возняк М.С. Історія української літератури. У 2 книгах: Навч.вид. — Вид. 2-ге, перероб. Кн.1. — Львів: Світ, 1992. — 696 с.
3. Галайчук Володимир. Українська міфологія. Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля». – Харків, 2016. – 288 с.
4. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 1. — Київ, 1913. — 648 с. (3-є вид.).
5. Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. — К., 1993. — Т. 2. — 264 с.
6. Гумилев Л. Древняя Русь и Великая степь / Лев Гумилев. – М. : АСТ, 2002. – 839 с. – (Научное издание).
7. Дейвіс Н. Європа. Історія. – К.: Основи, 2014. – 1463 с.
8. Демин А. С. О древнерусском литературном творчестве : опыт типологии с XI по середину XVIII в. от Иллариона до Ломоносова / А. С.

Демин. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 758 с. – (Наукове видання). – (Научное издание).

9. Діанова Н. М. Історія релігії та церкви в Україні. Навчальний посібник до спеціального курсу для студентів історичного факультету.

Частина перша: IX–XIX ст. — Одеса, 2006. — 104 с.

10. Еліаде М. Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андрогін. Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання /Пер. Г. Кьорян, В. Сахна / М. Еліаде.— К.: Основи, 2001.— 592 с.

11. Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – К. : Femina, 1995. – 608 с.

12. Карабович Тадей. Міфопоетика Нью-Йоркської групи: монографія / Тадей Карабович; відп. ред. Р. Радишевський; наук. консультант О. Астаф'єв. — К.: Талком, 2017. — 464 с. — (Серія «Студії з україністики». Випуск XXI).

13. Лихачев Д. С. Русские летописи и их культурно-историческое значение / Д. С. Лихачев. – М. – Л. : Издательство АН СССР, 1947. – 499 с. – (Научное издание).

14. Лихачёв Д. С. Русские летописи и их культурно-историческое значение. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1947. — 499 с.

15. Літературознавчі студії: наукове видання. Випуск 4 (55): Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2018. – 168 с.

16. Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. — К.: Дніпро, 1989. — XVI+591 с.

17. Лосев А. Диалектика мифа /А. Лосев. — М.: Мысль, 2001. — С. 148–149.

18. Максимович Михаил Александрович. История древней русской словесности. Кн. 1. – 1839. – 226 с.

19. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. – К. : Обереги, 1992. – 78 с.

20. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа / Е.М. Мелетинский. — М. : Наука, 1976. — 407 с.
21. Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2-х т. / Гл. ред. Токарев С.А. — М.: Сов.Энциклопедия, 1987–1988. — Т.1— 671 с.; Т.2. — 720 с.
22. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. /Ескіз української міфології/. - К., 1992. – 87 с.
23. Партицький О. Скандинавщина в давній Русі. — Львів, 1887.
24. Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / Пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. В. Яременка.— К.: Рад. письменник, 1990.—558 с.
25. Попович М. В. Мироззрение древних славян. – К.: Наукова думка, 1985. – 165 с.
26. Попович М. В. Нарис історії культури України. — К., 1998. — 728 с.
27. Потебня А.А. Слово и миф. – Москва: Издательство «Правда», 1989. – 622 с.
28. Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. Т. 85, [№ 1]: Исследования по древней русской литературе / [сочинение] академика М. И. Сухомлинова. СПб., 1908; – 685 с.
29. Сліпушко О. М. Книжність середньовічної Києворуської держави: Європейська модель мислення / Оксана Сліпушко. Посібник. – К.: Логос, 2017. – 150 с.
30. Сліпушко О. М. Софія Київська : українська література Середньовіччя : доба Київської Русі (X - XIII століття). К. : Аконт, 2002. – 400 с.
31. Сухомлинов М. И. О древней русской летописи как памятнике литературном / М. И. Сухомлинов // Ученые записки второго отдела АН. – 1874. – Кн. II, т. CLXXXSV – 230 с.

32. Франко І.Я. Зібрання творів: У 50 т. — К.: Наук. думка, 1976-1986. Т.6: Поезія/ Ред. О.В.Мишанич; Укл. Л.А.Кочубей, В.І.Крекотень,. -1976. -566,[2] с.: іл.
33. Чижевський Д. І. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). — Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. — 511 с.
34. Шайгородський Ю. Кассіер Ернст / Ю.Шайгородський // Історія політичної думки: Навч. енцикл. словник-довідник для студентів вищих навч. закл / За ред Н. М. Хоми. — Львів: Новий Світ-2000, 2014. — С. 280–281.
35. Шайкин А. А. Повесть временных лет. История и поэтика / А. А. Шайкин. – М. : Русская панорама, 2011. – 613 с. – (Научное издание).
36. Шахматов А. А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах / А. А. Шахматов. – СПб. : Б. и., 1908. – 706 с.
37. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме / К.Г.Юнг. — Львів: Астролябія, 2012. — 588 с.